OIKEUSMINISTERIÖ
JUSTITIEMINISTERIET

Lainsäädäntöneuvos Leena Mäkipää

2.10.2024

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Viite: Asiantuntijapyyntö 19.9.2024

Vastine hallituksen esityksestä HE 65/2024 vp annettujen lausuntojen johdosta (laki rikoslain 25 luvun 3 §:n muuttamisesta; avioliittoon pakottamisen rangaistavuuden selkeyttäminen)

Lakivaliokunta on pyytänyt oikeusministeriöltä asiantuntijalausuntoa otsikkoasiassa. Oikeusministeriö toteaa asiassa kunnioittavasti seuraavaa.

1. Yleistä lausunnoista ja lausunnon valmistelusta

Oikeusministeriön käytössä ovat lausuntoa valmisteltaessa olleet hallituksen esitystä HE 65/2024 vp (jäljempänä myös *HE*) koskevat lausunnot seuraavilta tahoilta: professori (emeritus) Markku Helin, Helsingin käräjäoikeus, Helsingin poliisilaitos, HEUNI, apulaisprofessori Tatu Hyttinen, Ihmisoikeusliitto, Joutsenon vastaanottokeskus, korkein oikeus, keskusrikospoliisi, lapsiasiavaltuutettu, Maahanmuuttovirasto, Miesjärjestöjen keskusliitto ry, Monika-Naiset liitto ry, Naisjärjestöjen Keskusliitto, professori Elina Pirjatanniemi, Rikosuhripäivystys, sisäministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, syyttäjälaitos, Suomen Asianajajaliitto, Turun hovioikeus sekä yhdenvertaisuusvaltuutettu.

Lausunnoista ilmenee, että esitystä kannatetaan laajasti. Joissakin lausunnoissa esitetään kuitenkin joitakin kriittisiä huomioita. Näistä keskeisimmät koskevat seuraavia kysymyksiä: avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen tarpeellisuus (myös toimenpidealoitteeseen TPA 25/2024 vp sisältyvä kysymys), rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja pakkoavioliiton ja siihen rinnastettavan liiton

Postiosoite Postadress	Käyntiosoite Besöksadress	Puhelin Telefon	Faksi Fax	S-posti, internet E-post, internet
Oikeusministeriö PL 25 FI-00023 Valtioneuvosto Finland	Meritullinkatu 10 00170 Helsinki Finland	0295 16001 Internat. +358 295 16001	09 160 67730 Internat. +358 9 160 67730	kirjaamo.om@gov.fi www.oikeusministerio.fi www.justitieministeriet.fi

määritteleminen, ehdotetun sääntelyn suhde avioliittolain avioliiton kumoamista koskeviin säännöksiin sekä alle 18-vuotiaisiin kohdistuvat teot. Lisäksi lausunnoissa on otettu kantaa toimenpidealoitteeseen TPA 25/2024 vp sisältyvään ehdotukseen, jonka mukaisesti pakottava kontrolli tulisi kriminalisoida.

Oikeusministeriö katsoo, ettei asiantuntijakuulemisessa ole esitetty sellaisia olennaisia seikkoja, joita hallituksen esityksen valmistelussa ei ollut jo otettu huomioon. Oikeusministeriö pitää hallituksen esitystä lausuntojen valossa edelleen perusteltuna.

Seuraavassa esitetään oikeusministeriön yksityiskohtaiset kannanotot keskeisiin asiantuntijalausunnoissa esitettyihin huomautuksiin. Kannanotot on avioliittolakiin liittyviltä osin valmisteltu yhteistyössä oikeusministeriön Yksityisoikeus ja oikeudenhoito-osaston Siviilioikeus-yksikön kanssa. Lausunnonantajien huomioita on tiivistämistä varten lyhennetty, ryhmitelty uudestaan ja niiden kieliasua on yhtenäistetty. Lausumia ei pääsääntöisesti ole toistettu siltä osin kuin lausunnonantajat ovat ilmoittaneet kannattavansa esityksen hyväksymistä tai lausunnoissa tuetaan tai toistetaan esityksen ehdotuksia tai argumentaatiota tai muissa lausunnoissa jo esitettyä.

2. Avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen tarpeellisuus

Osa valiokunnan kuulemista asiantuntijoista on tuonut esiin avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen tarpeellisuuden sen lisäksi, että sääntelyä selkeytettäisiin HE:ssä esitetyllä tavalla ihmiskauppaa koskevaa säännöstä muuttamalla.

Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan avioliittoon pakottamisen kriminalisointi erillisellä säännöksellä vastaisi paremmin Istanbulin sopimuksen artiklan 37 velvoitetta ja tunnustaisi pakkoavioliiton nimenomaisesti yhdeksi sukupuolistuneen väkivallan, eikä niinkään ihmiskaupan, muodoksi. Se varmistaisi rangaistavuuden myös niissä tapauksissa, joissa ihmiskaupan tunnusmerkistö ei välttämättä täyty.

Monika-Naiset liitto esittää huolensa siitä ryhmästä, joka on pakotettu avioliittoon, mutta jonka kohdalla ihmiskaupan kriteeristö ei täyty. Monika-Naiset liiton arvion mukaan näissä tapauksissa uhrit voisivat hyötyä siitä, että pakottavaa kontrollia koskevat kirjaukset lisättäisiin lainsäädäntöön. Jos mainittu yhdistelmä (kirjaukset ihmiskauppalainsäädäntöön ja pakottavaa kontrollia koskevat kirjaukset) ei toteudu, Monika-Naiset liitto toteaa näkevänsä parhaana vaihtoehtona erillisen säännöksen laatimisen. Erillissäännöksen myötä pakkoavioliiton tunnusmerkistö tarkentuisi, ja tämä voisi edesauttaa pakkoavioliittotapausten ilmituloa, vahvistaa rikosvastuun sekä uhrin oikeuksien toteutumista.

Myös **Turun hovioikeus** tuo lausunnossaan esiin, että Istanbulin sopimuksen velvoitteet sekä erityisesti GREVIO:n suositukset tulisivat ehdotettua säännöstä varmemmin täytetyiksi säätämällä rikoslakiin erillinen avioliittoon pakottamista koskeva säännös. Lisäksi tällainen säännös olisi eräiden verrokkivaltioiden lainsäädäntöratkaisuja mallina käyttäen mahdollista laatia sellaiseksi, että se olisi paremmin sopusoinnussa laillisuusperiaatteen vaatimusten kanssa kuin hallituksen esityksessä ehdotetulla tavalla muutettu ihmiskauppaa koskeva säännös.

Professori Elina Pirjatanniemi toteaa, että kansainvälisten valvontaelinten tulkintasuosituksille on syytä antaa suuri painoarvo. Kriminalisoinnin muotoilussa on pyrittävä hakemaan sellaista mallia, joka vastaa valvontaelinten esittämiin huolenaiheisiin. Erilliskriminalisointi korostaisi myös sitä, että pakkoavioliitto ja ihmiskauppa eivät ole ilmiönä samoja, vaikka niissä voi olla yhteisiä piirteitä. Oikeussuojan kohde ei ole täysin sama kuin ihmiskaupassa. Professori Pirjatanniemi ei ole vakuuttunut siitä, etteikö kansainvälisesti tunnistettu sukupuolittuneeseen väkivaltaan liittyvä ilmiö voisi ansaita omat riittävän täsmälliset erityissäännökset, jotta tähän haitalliseen rikosilmiöön päästäisiin puuttumaan tehokkaammin.

Korkein oikeus toteaa olevan ihmiskauppaa koskevan sääntelyn selkeyttämisen jälkeenkin epäselvää, kattaako kriminalisointi kaikkia avioliittoon pakottamisen muotoja. Erityisesti tilanteissa, joissa pakkoavioliiton täyttymistä ihmiskaupparikoksena joudutaan arvioimaan täysi-ikäisten välisissä suhteissa, joihin ei liity ulkopuolisia tahoja, ainoaksi tekotavaksi näyttäisi jäävän määräysvaltaan ottaminen. Tällöin on tulkinnanvaraista, voiko esimerkiksi avioliittoon jollakin uhkauksella taivutteleva henkilö katsoa ottaneen toisen määräysvaltaan. Usein näin varmasti on, mutta ei välttämättä aina. Lisäksi korkein oikeus viittaa äskettäin hyväksyttyyn Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviin (EU) 2024/1385 naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan torjumisesta, johon sisältyy avioliittoon pakottamista koskeva kriminalisointivelvoite.

Naisjärjestöjen Keskusliitto tuo esiin tarpeen harkita, tulisiko alaikäisiä koskeva laintulkinta, jonka mukaan ihmiskauppasäännöksessä määriteltyjen keinojen ei tarvitse täyttyä pakkoavioliiton tuomitsemiseksi ihmiskauppana, ulottaa myös täysi-ikäisiin pakkoavioliiton uhreihin. Mikäli tämä ei ole mahdollista, tulisi pakkoavioliitot Naisjärjestöjen Keskusliiton näkemyksen mukaan ihmiskauppasäännöksen lisäksi kriminalisoida Ruotsin tapaan erillisenä säännöksenä rikoslaissa.

Oikeusministeriö toteaa, että hallituksen esityksessä on varsin perusteellisesti arvioitu erilaisia sääntelyvaihtoehtoja, mukaan lukien erilliskriminalisointia koskeva vaihtoehto (s. 38–40). Esityksessä tuodaan muun muassa esiin (s. 39), että vaikka erillissäännöksessä määriteltäisiin säännöksen suhde ihmiskauppaa koskevaan säännökseen siten, että kyseessä olisi ihmiskaupalle toissijainen säännös, on kuitenkin mahdollista, että avioliittoon pakottamista ja pakkoavioliittoon saattamista ei välttämättä tunnistettaisi ihmiskauppana. Tämä ei olisi tarkoituksenmukainen kehityskulku huomioiden myös se, että pakkoavioliittoa koskeva ihmiskauppasäännöksen tulkinta- ja soveltamiskäytäntö on vähitellen muotoutumassa sekä esitutkinta- ja syyttäjäviranomaisessa että tuomioistuinkäytännössä. Perusteltuna ei siten voi pitää, että avioliittoon pakottamisen osalta päädyttäisiin sääntelyratkaisuun, joka saattaisi johtaa siihen, että ihmiskauppana nykyisin arvioitavaksi tulevia tekoja pidettäisiin jatkossa ensisijaisesti mahdollisesti lievemmin rangaistavana avioliittoon pakottamisena. Lisäksi esityksessä tuodaan esimerkiksi esiin (s. 39–40), että eril-

lissäännöksestä seuraisi tarve tarkastella muuta lainsäädäntöä, jossa ihmiskaupparikoksen uhri on erityisasemassa tai ihmiskauppa rikoksena on muuten erityisesti huomioitu, ja ettei voida pitää selvänä, että avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen mukaisesti avioliittoon pakotettu henkilö voitaisiin kaikissa lainsäädännössä tunnistetuissa tilanteissa rinnastaa ihmiskaupan uhriin ja siten laajentaa ihmiskaupan uhreja koskeva erityissääntely koskemaan myös avioliittoon pakottamisen uhrina (erillissäännöksen mukaisesti) olevia henkilöitä tai laajentaa sellainen rikoslakiin sisältyvä tai liittyvä erityissääntely, joka koskee ihmiskauppasäännöstä, kattamaan myös avioliittoon pakottamista koskevan erillissääntelyn.

Oikeusministeriö myös viittaa hallituksen esityksen sivulla 30 todettuun siitä, että vaikka kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valvontatoimielinten suositukset eivät ole oikeudellisesti velvoittavia, ne toimivat ohjeina siitä, miten sopimusten velvoitteiden toimeenpaneminen voidaan varmistaa, tai miten puutteet toimeenpanossa voidaan korjata. Istanbulin sopimuksen täytäntöönpanoa valvovan GREVIO:n, ihmiskaupan vastaista toimintaa koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen valvontatoimielin GRETA:n ja muiden kansainvälisten sopimusten valvontatoimielinten suositukset ja näkemykset on huomioitu lainvalmistelussa. HE:n mukaan (s. 35) sen mukaisen lakimuutoksen voi arvioida olevan GREVIO:n, GRETA:n ja muiden Suomen lainsäädäntöä tarkastelleiden ja siitä suosituksia antaneiden valvontatoimielinten suosituksia mukaileva siten, että avioliittoon pakottamisen rangaistavuus kävisi esityksen mukaisesti nimenomaisesti ihmiskauppaa koskevasta säännöksestä ilmi ja selkeyttäisi avioliittoon pakottamista koskevaa rangaistussääntelyä.

HE:ssä esiin tuodulla tavalla (s. 28) voidaan arvioida, että ihmiskauppaa koskevan rikoslain 25 luvun 3 §:n mukaiset keinot ja tekotavat – etenkin riippuvaisen aseman ja turvattoman tilan hyväksikäyttö ja painostaminen sekä määräysvaltaan ottaminen – vastaavat pitkälti niitä keinoja, joita avioliittoon pakottamisessa usein käytetään. Avioliittoon pakottamisessa voidaan käyttää erilaisia keinoja suoranaisesta väkivallasta ja sillä uhkaamisesta lähtien, mutta monesti on kyse hienovaraisesta painostamisesta, joka voi olla pitkäaikaistakin. Esityksen mukaisesti (s. 40) voimassa olevan ihmiskauppasäännöksen kattamien keinojen ja menettelyjen voidaan avioliittoon pakottamista koskevan rangaistavuuden alan suhteen arvioida olevan varsin kattavia.

Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan torjumisesta annetun direktiivin EU 2024/1385 osalta oikeusministeriö toteaa, että mainittuun direktiiviin sisältyvä säännös avioliittoon pakottamisesta vastaa niin sanottuun Istanbulin sopimukseen sisältyvää määräystä, jota koskevan velvoitteen on kansallisesti todettu täyttyvän muun muassa rikoslain ihmiskauppaa koskevien säännösten mukaisesti. Direktiivistä aiheutuvien lainsäädäntömuutosten tarve arvioidaan kokonaisuutena myöhemmin.

Oikeusministeriö toteaa Naisjärjestöjen Keskusliiton esittämään viitaten, että ihmiskauppaa koskevan säännöksen perusrakenteeseen kuuluu keinojen ja tekotapojen käyttäminen. Alle 18-vuotiaat ovat lähtökohtaisesti erityisen suojan tarpeessa, minkä vuoksi ihmiskauppasäännöksen mukaisten keinojen käyttämistä ei ole perusteltua edellyttää. Alle 18-vuotiaita koskeva erityissääntely perustuu Suomea sitoviin kansainvälisiin ja EU-velvoitteisiin. Myös mahdollisessa avioliittoon pakottamista koskevassa erillissäännöksessä tulisi lähtökohtaisesti olla määritelty pakottamisen keinot kuten ihmiskauppaa koskevassa säännöksessä.

3. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja pakkoavioliiton ja siihen rinnastettavan liiton määrittelemistä koskevat kysymykset

Osa asiantuntijoista on kiinnittänyt huomiota rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen edellytyksiin ja pakkoavioliiton määrittelemistä koskeviin kysymyksiin.

Helsingin poliisilaitos toteaa, että epäyhtenäistä tulkintakäytäntöä saattaa aiheuttaa se, että minkään tasoista pakkoavioliiton tai siihen rinnastettavan liiton määritelmää ei ehdoteta otettavaksi lakiin, vaan määrittelyt jäävät pelkästään hallituksen esityksen perustelujen varaan. Nämä käsitteet olisi syytä jollain tasolla määritellä laissa. Lainsäädäntöä soveltavan viranomaisen näkökulmasta olisi tärkeämpää, että pakkoavioliitto-termille olisi lakitasoinen ja mahdollisimman tarkkarajainen sisällöllinen määritelmä.

Turun hovioikeus pitää ongelmallisena sitä, että ehdotetun lisäyksen keskeistä termiä ”pakkoavioliitto” ei ole määritelty sen paremmin rikos- kuin muussakaan laissa ja hallituksen esityksestä ilmenevin tavoin termille on annettu eri yhteyksissä jossain määrin erilaisia määritelmiä. Lisäksi Turun hovioikeus näkee, että termiä ”siihen rinnastettavaan liittoon” voidaan pitää avoimena tavalla, jota perustuslakivaliokunta on lausuntokäytännössään pitänyt laillisuusperiaatteen kannalta ongelmallisena. Lisäksi hovioikeus toteaa, että voidaan pitää tulkinnanvaraisena, ilmeneekö alun perin pätevästä avioliitosta irtautumisen estämisen rangaistavuus pakkoavioliittoon saattamisen tarkoituksessa tehtynä ihmiskauppana laillisuusperiaatteen edellyttämällä selvyydellä ehdotetun säännöksen sanamuodosta. Hovioikeus esittää harkittavaksi, olisiko pakkoavioliittoon rinnastettavan liiton rinnastettavuutta arvioitaessa huomioon otettavat seikat mahdollista kuvata esimerkiksi erillisessä määritelmäsäännöksessä kuten myös termi pakkoavioliitto.

Myös **professori Elina Pirjatanniemi** pitää rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen kannalta jossain määrin ongelmallisena, ettei se, mitä pakkoavioliittoon rinnastettavalla liitolla tarkoitetaan, kävisi ilmi ihmiskauppaa koskevasta säännöksestä. Rikoslainsäädännössä tulisi mahdollisuuksien mukaan välttää ns. esitöillä säätämistä. Professori Pirjatanniemi toteaa, että laillisuusperiaatteen kannalta olisi hyvä vielä harkita, josko rikoslain 25 lukuun tulisi lisätä asiasta legaalimääritelmä.

Professori (emeritus) Markku Helin tuo lausunnossaan esiin pakkoavioliiton käsitteen häilyvyyden ja epämääräisyyden. Professori Helinin mukaan lain selkeys ja ymmärrettävyys parantuisi, jos ehdotetussa säännöksessä käytetty ilmaisu ”hänen saattamisekseen pakkoavioliittoon” korvattaisiin ilmaisulla ”hänen saattamisekseen avioliittoon, johon hän ei ole antanut vapaasti suostumustaan”. Tällä tavoin hämäräsisältöinen käsite katoaisi.

Lisäksi professori Helin pitää pakkoavioliittoon rinnastettavaan liittoon saattamisen osalta rinnastettavuuden kriteerejä jokseenkin epämääräisinä. Helin tuo esiin, että jos vihityillä puolisoilla on merkittäviä yhteyksiä sellaiseen valtioon, jossa avioliitoa pidetään pätevänä, on olemassa mahdollisuus siihen, että avioliitosta johtuvat oikeudet ja velvoitteet voidaan kyseisessä valtiossa pakkokeinoin toteuttaa, vaikka liitto Suomen lain silmissä olisi mitätön. Tällöin voi olla oikeuspoliittisia perusteita rinnastaa tällainen avioliitto meillä pätevään avioliittoon. Sitä vastoin Helin ei näe perustetta sille, minkä vuoksi sellainen ”liitto”, jota ei pidetä pätevänä missään valtiossa, tulisi ihmiskauppasäännöksessä rinnastaa avioliittoon. Helin ehdottaa, että ehdotetusta säännöksestä poistettaisiin viittaus rinnastettavaan liittoon ja sen sijaan säädettäisiin erillinen lainkohta, jonka mukaisesti pykälän 1 momentissa säädettyä sovellettaisiin myös sellaiseen [Suomessa solmittuun tai solmittavaan] liittoon, joka ei ole avioliittona pätevä Suomessa, jos kyseinen liitto on avioliittona pätevä valtiossa, johon toisella tai kummallakin puolisolla on kansalaisuutensa, asuinpaikkansa, aikaisemman asuinpaikkansa tai muun seikan perusteella läheinen yhteys.

Professori Helin kiinnittää huomiota painostamisen käsitteeseen ja toteaa pitävänsä tärkeänä, että lakivaliokunta mietinnössään täsmentäisi painostamisen käsitettä, jotta lain soveltajat eivät joutuisi käyttämään oikeuslähteenä hallituksen esitystä, joka on ehdotetun säännöksen perustelujen osalta epätyydyttävällä tavalla kirjoitettu ja voi johtaa säännöksen ylikireään tulkintaan. Mietinnössä olisi Helinin näkemyksen mukaan toivottavaa myös korostaa, että ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistö täyttyy vain silloin, kun painostamista tai muuta säännöksessä lueteltua keinoa käytetään toisen saattamiseksi pakkoavioliittoon (siis avioliittoon, joka solmitaan ilman osapuolen vapaasti antamaa suostumusta).

Lisäksi professori Helinin käsityksen mukaan rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ei anna mahdollisuutta tulkita lisäystä siten, että ehdotuksen mukainen kriminalisointi koskisi myös avioliitosta irtaantumisen estämistä. Helinin mukaan olisi perusteltua, että lakivaliokunta toteaisi mietinnössään, ettei se hyväksy esityksen perusteluissa esitettyä näkemystä, jonka mukaan uusi kriminalisointi koskee myös avioliitosta irtautumisen estämistä, ja että tällainen estäminen voi kuitenkin voi monissa tapauksissa tulla rangaistavaksi ihmiskauppasäännöksessä jo nykyisin olevien tunnusmerkistöjen nojalla tai vapaudenriistona RL 25 luvun 1 §:n perusteella.

Suomen Asianajajaliitto toteaa, että ehdotuksessa kielletty toiminta kuvataan ”saattamisena pakkoavioliittoon”. Sinänsä on tulkittavissa, että toiminta (pakottaminen), jolla estetään avioliitosta irtautuminen, on saattamista pakkoavioliittoon. Rikosoikeudessa ei kuitenkaan voida hyväksyä kovin laajenta-

vaa tulkintaa syytetyn vahingoksi. Joka tapauksessa olisi syytä myös selkiyttää, miten avioliitosta irtautumisen estäminen arvioidaan mahdollisen tulevan pakottavan kontrollin kriminalisoinnin tunnusmerkistössä.

Syyttäjälaitos esittää harkittavaksi, tulisiko pakkoavioliitossa pitäminen ja avioliitosta irtaantumisen estäminen mainita nimenomaisina teon tarkoituksina, vaikka ihmiskauppasäännöksen lähtökohtana on, että se kattaa myös sen, että joku henkilö määräysvaltaan ottamalla ylläpitää tiettyä tilaa tai olosuhdetta tai estää toista poistumasta tällaisesta tilasta tai olosuhteista.

Oikeusministeriö toteaa, että HE:ssä on tunnistettu lausunnonantajien kuvaamat rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta koskevat kysymykset (ks. erityisesti 31–34). Hallituksen esityksen mukaan (s. 33) siihen sisältyvän lakiehdotuksen myötä pyritään selkeyttämään ja täsmentämään rangaistussäännöstä, miltä osin esitys on merkityksellinen rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen ja sääntelyn täsmällisyysvaatimuksen näkökulmasta: ”Esityksen mukaisen lakiehdotuksen voi arvioida toteuttavan laillisuusperiaatteen vaatimusta sääntelyn täsmällisyydestä ja tarkkarajaisuudesta, kun ihmiskauppaa koskevaan säännökseen lisätään pakkoavioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon saattaminen, jolloin pakkoavioliittoon saattamisen rangaistavuus ihmiskauppana käy säännöksestä nimenomaisesti ilmi. Toisaalta laillisuusperiaatteen näkökulmasta on arvioitava, edellytetäänkö mainittua laajempaa pakkoavioliiton määrittelemistä rangaistussäännöksessä vai onko riittävää, että pakkoavioliiton määritelmä avataan esityksen perusteluissa. Näiltä osin esityksessä on päädytty samanlaiseen ratkaisuun kuin ihmiskauppasäännöksen mukaisen pakkotyön osalta, eli on katsottu, että laillisuusperiaate mahdollistaa sen, että tunnusmerkistössä käytetyn pakkoavioliitto-käsitteen sisältö selvitetään lähemmin hallituksen esityksen perusteluissa.”

Myös erityisesti siltä osin kun on kysymys avioliitosta irtaantumisen estämisestä ja sen ilmikäymisestä rikoslain säännöksestä, oikeusministeriö viittaa hallituksen esityksessä todettuun (s. 29): ”Avioliittoon pakottaminen voi liittyä erilaisiin tilanteisiin, mutta saatavilla olevan selvityksen mukaan tapauksessa, jossa on ollut kyse avioliittoon pakottamisesta, on monesti kyse myös tilanteesta, jossa henkilö pakotetaan pysymään avioliitossa tai häntä estetään irtaantumasta avioliitosta. Ihmiskauppaa koskevan säännöksen lähtökohta on, että vaikka säännöksen sanamuoto erityisesti viittaa tarkoitukseen ”saattaa” henkilö tiettyyn tilaan tai olosuhteisiin, säännöksen on katsottu kattavan myös sen, että joku esimerkiksi riippuvaista asemaa hyväksikäyttämällä ja henkilön määräysvaltaan ottamalla ylläpitää tiettyä tilaa tai olosuhdetta tai estää toista poistumasta tällaisesta tilasta tai olosuhteista (ks. HE 34/2004 vp s. 95, 100; HE 103/2014 vp, s. 6, 51; LaVM 4/2004 vp, s. 7). Valtaan ottamisen (nykyisin määräysvaltaan ottamisen) on esitöissä lisäksi todettu olevan niin sanottu jatkuva rikos, joka jatkuu niin kauan kuin tekijä estää henkilöä poistumasta valtansa alaisuudesta (HE 34/2004 vp, s. 95). Nykysääntelyn lähtökohdan

eli avioliittoon pakottamisen ja avioliitossa pysymään pakottamisen käsittelyn saman, ihmiskauppaa koskevan säännöksen ja yhden, pakkoavioliittoon saattamista koskevan tarkoituksen mukaisesti, voidaan arvioida olevan perusteltua. Huomioiden mainitut lainsäädännön esitöihin sisältyvät lausumat sekä näiltä osin keskeisimmän, määräysvaltaan ottamista koskevan tekotavan merkityssisältö, sääntelystä voi arvioida käyvän riittävällä tavalla ilmi se, että sääntely kattaa avioliitosta tai siihen rinnastettavasta liitosta irtaantumisen estämisen.”

Kysymys ihmiskauppasäännöksen soveltumisesta tietystä tilanteesta tai olosuhteesta irtaantumisen estämiseen koskee ihmiskauppasäännöstä yleisesti eli myös muita teon tarkoituksia kuin pakkoavioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon saattamista koskevaa teon tarkoitusta. Arvioitaessa eräissä lausunnoissa esitettyä tarvetta pakkoavioliitossa pitämisen ja avioliitosta irtaantumisen estämisen lisäämisestä ihmiskauppaa koskevaan säännökseen teon tarkoituksiksi on perusteltua kiinnittää huomiota siihen, että sääntely jo esityölausumien mukaisesti kattaa tällaisen toiminnan mainitulla tavalla muidenkin teon tarkoitusten kohdalla. Se, että yhden teon tarkoituksen osalta säännöksessä nimenomaisesti mainittaisiin irtaantumisen estäminen erillisenä teon tarkoituksena, voisi johtaa epäselvään tilanteeseen siltä osin, miten irtaantumisen estämistä arvioitaisiin muiden teon tarkoitusten kohdalla.

Erityisesti pakkoavioliittoon rinnastettavia liittoja koskevan kysymyksen osalta oikeusministeriö viittaa hallituksen esitykseen (s. 29). Saatavilla olevan selvityksen mukaan Suomessa on ollut myös sellaisia avioliittoon pakottamisen tapauksia, joissa henkilö on pakotettu niin sanottuun uskonnolliseen tai muuhun yhteisölliseen avioliittoon, joka ei ole juridisesti pätevä. Kyse voi saatavilla olevan selvityksen mukaan tällöin olla avioliitosta, joka vastaa esimerkiksi puolisoiden keskinäisen aseman, velvollisuuksien ja oikeuksien sekä liiton syntymistä ja purkamista koskevien sääntöjen olemassaolon suhteen juridisesti pätevää avioliittoa. Se, että tällaista liittoa ei ole viranomaisen toimesta virallistettu tai rekisteröity tai se ei muuten ole juridisesti pätevä, voi johtua sellaisesta tekijästä tai syystä, johon tällaiseen liittoon pakotettu ei ole voinut vaikuttaa. Esityksessä tuodaan myös esiin, että sääntelyn rajaaminen vain juridisesti päteviin avioliittoihin saattaisi joissakin tilanteissa mahdollistaa sääntelyn kiertämisen siten, että henkilö saatettaisiin liittoon, joka ei ole juridisesti pätevä mutta joka vastaisi tällaista avioliittoa tosiasiallisesti (s. 41). On myös mahdollista, että uhria on erehdytetty liittonsa juridisesta pätevyydestä tai hän ei muutoin tiedä avioliittonsa olevan muu kuin juridisesti pätevä liitto. Lisäksi esityksen mukaan se, että sääntely kattaisi myös juridisesti pätevään avioliittoon rinnastettavan liiton, jollainen voi olla esimerkiksi niin sanottu uskonnollinen liitto, olisi olennaista sellaisten alle 18-vuotiaiden osalta, joiden kohdalla voitaisiin pyrkiä kiertämään avioliittolain

edellytystä avioliiton vähimmäisikärajasta. Professori Helinin asiaa koskeva ehdotus vaikuttaisi johtavan sääntelyyn, joka olisi avioliittoon rinnastettavien liittojen osalta kapeampi kuin hallituksen esityksessä esitetty. Se, että avioliittoon rinnastettavalta liitolta edellytettäisiin pätevyyttä, voisi johtaa tilanteeseen, jossa vapauden ja henkilökohtaisen suojan loukkauksen kohteeksi joutuneen henkilön asema olisi riippuvainen siitä muodollisesta seikasta, pidettäisiinkö hänen avioliittoaan pätevänä. Mainituilla perusteilla oikeusministeriö pitää hallituksen esitystä perusteltuna siltäkin osin kuin se kattaa esityksen mukaisesti määritellyt pakkoavioliittoon rinnastettavat liitot.

Rinnastettavuutta koskevan tunnusmerkin osalta oikeusministeriö toteaa, että rikoslakiin sisältyy useita rangaistussäännöksiä, joiden tunnusmerkistöön kuuluu tunnusmerkki, jossa on kyse rinnasteisuudesta toisen tunnusmerkin kanssa. Perustuslakivaliokunta on lausuntokäytännössään pitänyt ongelmallisena tunnusmerkkejä, joissa on kyse avoimesta tekotavasta (PeVL 48/2002 vp, s. 3/II; PeVL 6/2014 vp, s. 3–4). Pakkoavioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon saattaminen on teon tarkoitusta koskeva tunnusmerkki, eli siinä ei ole kyse tekotavasta. Tällainen rikoksen tunnusmerkki ei täysin rinnastu tekotapatunnusmerkin kanssa. Hallituksen esityksen mukaisesti muutetusta rangaistussäännöksestä käy myös selvästi ilmi se, mihin rinnasteisuus kohdistuu (pakkoavioliittoon). Hallituksen esityksen perusteluissa (s. 54) on selvästi käsitelty ne kriteerit, joiden mukaisesti rinnasteisuutta arvioitaisiin. Kriteerien sisällön osalta ei ole juurikaan esitetty kriittisiä huomioita. Näin ollen oikeusministeriö katsoo, että rikosoikeudellinen laillisuusperiaate mahdollistaa sen, että ihmiskauppaa koskevassa säännöksessä viitataan pakkoavioliittoon tai ”siihen rinnastettavaan liittoon” saattamiseen.

Oikeusministeriö toteaa lisäksi professori (emeritus) Helinin lausunnossa esiin nostetusta, että suostumusta koskevilla kysymyksillä on ihmiskauppaa koskevassa sääntelyssä erityinen merkitys, mikä pohjautuu Suomea sitoviin kansainvälisiin ja EU-velvoitteisiin. Ihmiskauppasäännöksen lähtökohtana on, että ihmiskaupan uhrin suostumus ihmiskaupan kohteeksi on merkityksetön, mikäli jotakin säännöksessä tarkoitettua keinoa on käytetty suostumuksen saamiseksi. Suostumukseen liittyy myös erityisiä näkökohtia siltä osin kuin kyse on alle 18-vuotiaaseen kohdistuvista teoista. Suostumusta koskevia kysymyksiä on käsitelty hallituksen esityksen perusteluissa (s. 53). Oikeusministeriön näkemyksen mukaan suostumuksen puuttumista ei ole mainituista syistä perusteltua ottaa teon tarkoitusta koskevaan tunnusmerkkiin.

Siltä osin kuin kyse on ihmiskauppaa koskevan säännöksen mukaisista keinoista ja erityisesti painostamisesta, oikeusministeriö toteaa, että säännöksen mukaisten keinojen ja tekotapojen osalta hallituksen esityksessä on viitattu aiempiin lainsäädännön esitöihin (s. 56; aiemmat esityöt HE 34/2004 vp, HE 103/2014 vp sekä LaVM 15/2014 vp). Näin on

myös painostamisen osalta (HE 65/2024 vp, s. 57–58). Hallituksen esityksessä on aiempiin esitöihin viittaamisen ohella konkretisoitu sitä, millaisessa tilanteessa pakkoavioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon saattamisen yhteydessä voisi olla kyse painostamisesta. Yhtenä esimerkkinä on mainittu tilanne, jossa vanhempi taivuttaa luonaan asuvaa nuorta aikuista lastaan avioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon vetoamalla sen yhteisön kulttuuriin ja perinteisiin, joihin henkilöt kuuluvat, *ja uhkaamalla hylätä lapsensa, jos tämä ei taivu vanhempien tahtoon* (professori Helinin lausuntoon sisältyvästä siteerauksesta puuttuu jälkimmäinen, kursiivilla merkitty osa). Oikeusministeriö ei pidä tarpeellisena täsmentää painostamisen käsitettä valiokunnan mietinnössä.

Korkeimman oikeuden lausunnossa kiinnitetään huomiota pakkoavioliitto-termin asianmukaisuuteen alle 18-vuotiaisiin kohdistuvien tekojen kannalta. Kun alle 18-vuotiaaseen kohdistuvassa ihmiskaupparikoksessa ei edellytetä rangaistussäännöksestä ilmenevien keinojen käyttämistä, kuten esimerkiksi painostamista, rangaistussäännöksessä oleva pakkoavioliitto-termi aiheuttaa tulkinnallista epäselvyyttä sen suhteen, asettaako pakkoavioliitto-termi myös esimerkiksi pakottamista koskevan lisäkriteerin myös alle 18-vuotiaisiin kohdistuvissa teoissa. Kysymys on korkeimman oikeuden mukaan oikeastaan siitä, olisiko rangaistussäännöksessä tulkinnallisten epäselvyyksien välttämisen kannalta perustellumpaa käyttää avioliitto tai siihen rinnastettava liitto -terminologiaa pakkoavioliiton asemasta. Rangaistavan menettelyn arvioinnin kannalta vaikuttaisi kuitenkin siltä, että pakkoavioliitto-termiä ei näyttäisi olevan tarpeen määritellä laissa.

Oikeusministeriö viittaa HE:n perusteluihin, joissa sivulla 55 todetaan, että jos teko kohdistuu alle 18-vuotiaaseen henkilöön mutta ihmiskauppasäännöksen mukaisia keinoja ei ole käytetty, pakkoavioliitosta olisi kyse, jos tekijä esimerkiksi kuljettaisi tai houkuttelisi (värväisi) henkilön ulkomaille tai ottaisi alle 18-vuotiaan henkilön määräysvaltaansa säännöksessä tarkoitetulla tavalla saattaakseen tämän avioliittoon tai avioliittoon rinnastettavaan liittoon. Mainitusta kohdasta ja säännöskohtaisten perusteluiden alle 18-vuotiaita koskevasta osiosta kokonaisuudessaan käy ilmi (s. 54–56), että alle 18-vuotiaiden kohdalla ei edellytetä pakottamista koskevaa lisäkriteeriä. Sen sijaan keskeistä on alle 18-vuotiaan selvä ja omaehtoinen tahto (s. 55–56). Lakivaliokunta voi halutessaan harkita sen esiin tuomista valiokunnan lausunnossa, että kun alle 18-vuotiaiden kohdalla ei edellytetä ihmiskauppaa koskevan säännöksen mukaisten keinojen käyttämistä, pakkoavioliitto-käsitteen ”pakko” merkitsee alaikäisten kohdalla säännöksen mukaisen tekotavan tai tekotapojen käyttämistä ja alle 18-vuotiaan omaehtoisen ja riidattoman oman tahdon puuttumista.

Apulaisprofessori Tatu Hyttinen nostaa lausunnossaan esiin pakkoavioliittoon rinnastettavan liiton käsitteen kattavuuden suhteessa avoliittoon. Hyttinen viittaa siihen esityksessä todettuun (s. 54), jonka mukaan pakkoavioliiton tai siihen rinnastettavan liiton käsitteet eivät kata avoliittoa, ja tuo esiin, että useissa muissa laissa avoliitto kuitenkin vertaantuu avioliittoon, jos avoliitoissa olevilla on tai on ollut yhteisiä lapsia. Apulaisprofessori Hyttisen mukaan, jos tarkoitus kuitenkin on, että myös tämänkaltaiset tilanteet (avoliitto + yhteiset lapset) jäävät ehdotetun rikoslainsäännöksen ulkopuolelle, tämä voisi olla hyvä täsmentää lain esitöissä. Hyttinen esittää lakivaliokunnan pohdittavaksi, olisiko tähän asiaan syytä kiinnittää huomiota valiokunnan lausunnossa.

Lisäksi apulaisprofessori Hyttinen pitää lakiin lisättäväksi ehdotettua pakkoavioliitto-termiä hankalana, mikä liittyy siihen, ettei termillä ole vakiintunutta merkityssisältöä. Suurin hankaluus seuraa apulaisprofessori Hyttisen mukaan siitä, että hallituksen esityksen mukaan myös vapaaehtoisesti alkanut liitto voi olosuhteiden muuttuessa muuttua ihmiskauppana rangaistavaksi pakkoavioliitoksi (HE:n s. 53). Oikeuskäytännössä ratkaistavaksi jäänee, missä määrin esimerkiksi avioliiton aikana mahdollisesti muodostuvat taloudelliset riippuvuussuhteet voivat johtaa pakkoavioliiton kaltaiseen tilanteeseen ja siten myös vastuuseen ihmiskaupasta. Apulaisprofessori toteaa, että tämänkaltaisissa tilanteissa rangaistavuuden kynnys olisi lähtökohtaisesti syytä pitää riittävän korkealla. Mahdollista olisi esimerkiksi korostaa, etteivät taloudelliset riippuvuussuhteet tai niistä seuraavat hankaluudet irtaantua avioliitosta sellaisenaan tarkoita, että kyse olisi ihmiskauppana rangaistavasta pakkoavioliitosta.

Oikeusministeriö toteaa ensiksi mainitun kysymyksen osalta, että hallituksen esityksen mukaisesti pakkoavioliiton tai siihen rinnastettavan liiton käsitteet eivät kattaisi sellaista parisuhdetta, jossa henkilöt asuvat yhdessä, tai avoliittoa, joka ei täyttäisi mainittuja kriteereitä, tai muunlaista parisuhdetta (s. 54). Tällaisiin liittoihin ei määritelmällisesti liity tietyn yhteisön sääntöjen mukaisesti toimimista esimerkiksi liiton solmimisen tai purkamisen osalta. Esimerkiksi avoliitossa olevien henkilöiden keskinäisiä oikeuksia ja velvollisuuksia ei ole säännelty vastaavalla tavalla kuin avioliitossa olevien henkilöiden, eikä esimerkiksi avoliitosta poistuminen edellytä erityisiä toimia suhteessa viranomaisiin. Oikeusministeriö toteaa, että myös avoliittoon pakottaminen voi tulla arvioitavaksi ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin saattamista koskevan ihmiskaupan tarkoituksen näkökulmasta sekä rikoslain 25 luvun 8 §:n mukaista pakottamista koskevan säännöksen mukaisesti (vrt. HE:n s. 54 todettu). Oikeusministeriö pitää hallituksen esityksen perusteluja tältä osin selkeinä. Lakivaliokunta voi kuitenkin halutessaan selvyyden vuoksi tuoda lausunnossaan esiin, että pakkoavioliittoon rinnastettavan liiton käsitteen ei ole tarkoitus kattaa avoliittoa siinäkään tapauksessa, että avoliitossa olevilla on tai on ollut yhteisiä lapsia.

Jälkimmäisen kysymyksen osalta oikeusministeriö viittaa hallituksen esityksessä määräysvaltaan ottamista koskevan tekotavan osalta todettuun (s. 59). HE:n mukaan määräysvaltaan ottamisessa kyse voisi tyypillisesti olla tekijän ja uhrin kuulumisesta samaan yhteisöön tai muusta osapuolten taustaan liittyvästä seikasta, jonka perusteella tekijä

hyödyntää valta-asemaansa suhteessa uhriin. Ihmiskauppasäännöksen tunnusmerkistön täyttyminen edellyttää keinoa, tekotapaa ja tarkoitusta koskevan tunnusmerkin täyttymistä ja että näiden osatekijöiden välillä on yhteys. Säännöksessä tarkoitettujen keinojen on täytynyt johtaa säännöksen mukaisten tekotapojen käyttämiseen, jotta kysymys olisi ihmiskaupasta (HE:n s. 56 sekä HE 34/2004 vp, s. 93). Hallituksen esityksessä (s. 59) on lisäksi kuvattu määräysvaltaan ottamista koskevia soveltamisesimerkkejä, jotka osaltaan kuvaavat niitä tilanteita, joissa kyseisen tekotavan ja säännöksessä tarkoitettujen keinojen voisi katsoa loukkaavan henkilön vapautta ja itsemääräämisoikeutta sekä ihmisarvoa.

Huomioiden edellä mainitut seikat oikeusministeriö pitää hallituksen esityksen perusteluja tarkasteltavan kysymyksen suhteen riittävän selkeinä rangaistavuuden alan kannalta. Oikeusministeriö toteaa lisäksi, että hallituksen esityksessä on erehdyttämistä koskevan tekotavan osalta tuotu esiin, että esimerkiksi sitä, että puolison asuin- ja elinolosuhteet Suomessa, puolison taloudellinen asema tai kotitöiden jakaminen eivät merkittäviltäkään osin vastaa ennalta kerrottua tai sovittua, ei välttämättä merkitsisi sitä, että henkilöä olisi erehdytetty säännöksessä tarkoitetulla tavalla. Lakivaliokunta voi halutessaan vastaavalla tavalla tuoda lausunnossaan esiin, että taloudelliset riippuvuussuhteet tai niistä seuraavat hankaluudet irtaantua avioliitosta eivät sellaisenaan tarkoita, että kyse olisi ihmiskauppana rangaistavasta pakkoavioliitosta.

4. Ehdotetun sääntelyn suhde avioliittolain avioliiton kumoamista koskeviin säännöksiin

Apulaisprofessori Tatu Hyttinen kiinnittää lausunnossaan huomiota hallituksen esityksessä ehdotetun suhteeseen avioliittolain (234/1929) säännöksiin avioliiton kumoamisesta pakottamisen johdosta. Apulaisprofessori Hyttinen kysyy, pitääkö asianomistajan (eli uhrin) laittaa rikostuomion jälkeen käräjäoikeudessa vireille erillinen hakemusasia avioliiton kumoamiseksi, ja toteaa kyseisen vaihtoehdon vaikuttavan erikoiselta. Hyttinen toteaa olevan täysin mahdollista, että pakkoavioliitto päätyy rikosprosessiin tilanteessa, jossa pakkoavioliittoa ei ole vielä kumottu. Hyttinen näkisi kuitenkin, että selkeyden vuoksi voisi olla eduksi, että lakivaliokunnassa konkretisoitaisiin, mikä vaikutus rikostuomiolla on mahdollisen rekisteröidyn avioliiton pysyvyyteen.

Professori (emeritus) Markku Helin tuo lausunnossaan esiin, että avioliiton kumoamisoikeudenkäynnin ja pakkoavioliittoon saattamista koskevan rikosprosessin yhdistämisestä seuraisi vaikeita ongelmia. Professori Helin tuo esiin, että asianosaiset eivät näissä tapauksissa ole samat tai ainakaan asianosaispiirit eivät ole yhtenevät. Rikosprosessia saatetaan myös ajaa sellaisella perusteella, joka ei ole merkittävä avioliiton kumoamisen kannalta, ja kumoamisprosessia perusteilla, jotka eivät täytä ihmiskaupan tunnusmerkkejä. Lisäksi tapauksissa, joissa on kansainvälisiä liittymiä, asioiden yhteinen

käsittely voi estyä sen vuoksi, että Suomen tuomioistuimella ei ole jommankumman asian osalta kansainvälistä toimivaltaa. Tulisi myös huomioida, että sekä avioliiton kumoamisasiat että ihmiskauppaprosessit avioliittoon pakottamisen perusteella jäänevät käytännössä harvinaisiksi.

Professori Helinin mukaan, jos prosessien yhdistämistä koskevaan koordinaatioon ei ryhdytä, tilanne muodostuu sellaiseksi, että ihmiskauppaprosessissa esiin tulleella todistusaineistolla voi olla merkitystä todisteena avioeron kumoamisprosessissa ja viimeksi mainitussa prosessissa ilmitulleilla seikoilla puolestaan ihmiskauppaprosessissa. Professori Helin arvelee, että todistelun välittömyyden ja luotettavuuden ja todistajien kuulustelumahdollisuuden turvaamiseksi henkilötodistelu tultaisiin vastaanottamaan uudestaan, vaikka relevanttia todistelua olisi jo annettu toisessa prosessissa.

Lisäksi professori Helin tuo esiin, ettei hän pidä mahdollisena sitä, että syyttäjä ajaisi avioliiton kumoamista koskevaa asiaa viran puolesta. Avioliiton purkamisen tulee perustua puolison omaan tahtoon.

> **Oikeusministeriö** yhtyy professori (emeritus) Helinin näkemykseen siitä, että avioliiton kumoamista koskevan prosessin ja pakkoavioliittoon saattamista koskevan rikosprosessin koordinoiminen olisi ongelmallista professori Helinin esiin tuomista syistä. Oikeusministeriö toteaa lisäksi, että valmisteltaessa avioliittolain avioliiton kumoamista koskevia säännöksiä on selvitetty sitä, voisiko syyttäjä ajaa avioliiton kumoamista koskevaa asiaa aviopuolison puolesta avioliittoon pakottamista koskevan rikosasian yhteydessä (HE 172/2021 vp, s. 20). Tätä ei ole pidetty lainsäädännön kannalta toimivana ratkaisuna sen vuoksi, että pakkoavioliittoa koskevassa rikosasiassa vastaajina voivat olla eri henkilöt kuin avioliiton kumoamista koskevassa asiassa. On myös huomioitava, että avioliiton kumoamista ei voida pitää siviilioikeudellisena vaatimuksena oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (689/1997) 3 luvun 9 §:n tarkoittamassa mielessä. Syyttäjien tehtävien ja asiantuntemuksen kannalta ei ole myöskään perusteltua, että siviilioikeudellisessa menettelyssä käsiteltävän avioliiton kumoamista koskevan asian ajaminen säädettäisiin syyttäjän tehtäväksi.

Apulaisprofessori Hyttinen tuo myös esiin, että pakkoavioliittoasia voi konkretisoitua aluksi siviiliriitana (eli riitautuneena hakemusasiana), joissa osapuolilla on erilainen velvollisuus puhua totta kuin rikosasiassa. Jos siviiliriidan päätteeksi katsotaan, että kyseessä on ollut purkuedellytykset täyttävä pakkoavioliitto, asiassa on todennäköisesti perusteet aloittaa myös esitutkinta. Eritahtiset prosessit voivat olla ongelmallisia itsekriminointisuojan näkökulmasta. Näin etenkin silloin, jos (ja kun) rikosprosessissa pyritään hyödyntämään siviiliprosessissa kertynyttä aineistoa. Tähän problematiikkaan voi olla hankala puuttua lain valmistelussa. Selkeyden vuoksi (ikään kuin lainsoveltajaa muistuttaen) voisi kuitenkin olla perusteltua todeta, että rikosasiassa on huomioitava mahdolliset itsekriminointisuojaulottuvuudet, jos rikosasiaa on edeltänyt avioliittolain mukainen pakkoavioliiton purkaminen.

Oikeusministeriö toteaa, että avioliittoon pakottaminen voi jo nykyisinkin tulla rangaistavaksi esimerkiksi ihmiskauppana eli on mahdollista, että apulaisprofessori Hyttisen kuvaama tilanne voisi ilmetä nykyisinkin. Siviiliprosessissa käsiteltävät asiat voivat johtaa rikoksen paljastumiseen ja sitä kautta rikosprosessiin useissa muissakin tilanteissa kuin pakkoavioliitoissa. Esimerkiksi avioeroasian yhteydessä saatetaan esittää väitteitä perheväkivallasta, sopimusriidan yhteydessä petoksesta ja työoikeudellisen riita-asian yhteydessä kiskonnantapaisesta työsyrjinnästä. Kyse on siten yleisemmin riita- ja rikosprosessin suhteesta, joka on nyt käsiteltävää esitystä laajempi kysymys. Oikeuskäytännön mukaan aiemmassa oikeudenkäynnissä lainvoimaisesti ratkaistulla kysymyksellä voi olla uudessa oikeudenkäynnissä todistusvaikutus, jonka merkitys on kuitenkin arvioitava tapauskohtaisesti (KKO 2005:90 kohta 11, KKO 2011:58 kohta 7, KKO 2014:72 kohta 16 ja KKO 2020:54 kohta 16). Itsekriminointisuojaa koskeva jokaisen oikeus kieltäytyä todistamasta on voimassa myös riita- ja hakemusasioissa (oikeudenkäymiskaari (4/1734, jäljempänä OK), 17:18.1). Puheenjohtajalla on velvollisuus tiedustella seikkoja, jotka voivat oikeuttaa todistamasta kieltäytymiseen, ja huomauttaa niistä (OK 17:43). Tuomioistuimen tehtävänä on varmistua siitä, että rikosasian käsittelyssä toteutuu vastaajan oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, johon sisältyy muun ohella syyttömyysolettama.

Professori (emeritus) Markku Helin esittää lausunnossaan näkemyksensä lakivaliokunnassa esiin nousseesta kysymyksestä, joka koskee sitä, tulisiko avioliiton kumoamismahdollisuutta laajentaa niin, että se olisi käytettävissä myös silloin, kun puoliso tosin on mennyt avioliittoon vapaaehtoisesti, mutta häntä estetään siitä irtautumasta. Professori Helinin kanta asiaan on kielteinen. Avioliitosta pääsee Suomessa aina eroon. Syytä siihen, miksi haluaa erota, ei tarvitse esittää. Avioero myönnetään tosin vasta harkinta-ajan jälkeen, mutta jo avioeroasian vireilletulo lopettaa lähes kaikki oikeudelliset sidonnaisuudet puolisoiden välillä. Kumoamissäännöstön ulottaminen väitettyihin estämistapauksiin tarkoittaisi isoa muutosta nykyiseen perheoikeuspolitiikkaan, joka perustuu siihen, että katsotaan eteenpäin eikä panna puolisoita riitelemään ja tuomareita seuraamaan kiistelyä siitä, kenen syytä on, että nykyiseen tilanteeseen on jouduttu. Periaatteellisen muutoksen tekeminen perheoikeuspolitiikkaan rikoslain yhden pykälän muuttamista koskevan esityksen pohjalta ei liene mahdollista eikä asianmukaista.

Professori Helin nostaa myös esiin, että jos avioliiton kumoamissäännöstön soveltamisalaa laajennettaisiin, jouduttaisiin myös vaikeisiin kysymyksiin sen osalta, mikä on liiton kumoamisen kannalta riittävää estämistä ja millä tavoin se näytettäisiin toteen. Näytön hankkimisen vaivalloisuus johtaisi todennäköisesti siihen, että avioliiton kumoamisen sijasta lopulta kuitenkin haettaisiin avioeroa.

Oikeusministeriö yhtyy professori (emeritus) Helinin näkemykseen ja tämän esittämiin perusteisiin eikä pidä asianmukaisena avioliiton kumoamismahdollisuuden laajentamista nykyisestä. Lisäksi oikeusministeriö toteaa, että avioliiton kumoamista koskeva sääntely

on soveltamisalaltaan yhtenäinen kyseisen sääntelyn taustalla olevan niin sanotun Istanbulin sopimuksen 32 artiklan kanssa, jossa määrätään pakottamalla solmitun eli vastoin vapaata tahtoa solmitun avioliiton purkamisesta (ks. HE 172/2021 vp, s. 19). Siviilioikeudellisella sääntelyllä ja rikosoikeudellisella sääntelyllä on erilaiset tavoitteet. Avioliiton kumoamista koskevan sääntelyn taustalla on mahdollisuus purkaa avioliittoon pakotetun henkilön avioliitto muulla tavoin kuin avioeromenettelyssä. Tällä pyritään helpottamaan avioliittoon pakotettujen asemaa yhteisöissä, joissa avioero aiheuttaa leimaantumista.

5. Alle 18-vuotiaita koskevat kysymykset

Lapsiasiavaltuutettu nostaa esiin alle 18-vuotiaisiin kohdistuvat teot ja alaikäisen henkilön oman tahdon arvioinnin vaikeuden. Lapsiasiavaltuutettu toteaa suhtautuvansa varauksella sääntelyyn, jossa alaikäisen avioliitto tai siihen rinnastettava liitto olisi hyväksyttävissä ja tunnustettavissa missään tilanteissa. Lapseen kohdistettu painostus, uhkailu tms., voi olla hyvin hienovaraista, mutta lapsi voi kuitenkin kokea velvollisuudekseen tai ainoaksi vaihtoehdokseen antaa näennäisesti vapaaehtoisen suostumuksensa avioliittoon. Tällaisissa tilanteissa voi olla kyse esimerkiksi vanhempien esittämistä toiveista tai perheen tai suvun perinteisistä tavoista.

Naisjärjestöjen Keskusliitto toteaa, ettei alaikäisenä ulkomailla solmittuja avioliittoja tulisi tunnustaa Suomessa missään tilanteessa, ja näkee vaarana myös sen, että yhteinen lapsi nähdään automaattisesti erityiseksi syyksi ulkomailla solmitun lapsiavioliiton tunnustamiselle ilman tapauskohtaista harkintaa. Naisjärjestöjen Keskusliitto peräänkuuluttaa sen arvioimista, suojaako nyt esitetty lainsäädäntö lapsia pakkoavioliitoilta tai niihin rinnastettavilta liitoilta kaikilta osin ottaen huomioon avioliittolain 115 a §. Lisäksi Naisjärjestöjen Keskusliitto tuo esiin, että pakkoavioliittoja koskevan lainsäädännön selkeyttämisen yhteydessä tulisi mahdollistaa myös pakkoavioliittojen mitätöinti.

Oikeusministeriö viittaa hallituksen esitykseen, jossa tuodaan esiin (s. 53), että ihmiskauppasäännöksessä lähtökohtana on, että ihmiskaupan uhrin suostumus ihmiskaupan kohteeksi on merkityksetön, mikäli jotakin säännöksessä tarkoitettua keinoa on käytetty suostumuksen saamiseksi. Uhrin suostumus ei poista ihmiskaupparikoksen oikeudenvastaisuutta tai tee tekoa muuten rankaisemattomaksi, jos rikoksen tunnusmerkistötekijät täyttyvät (HE 103/2014 vp, s. 39, HE 34/2004 vp, s. 100). Siten myös mahdollinen suostumus avioliitolle on merkityksetön, jos se on saatu ihmiskauppasäännöksessä tarkoitettuja keinoja käyttämällä, kuten riippuvaista asemaa tai turvatonta tilaa hyväksikäyttämällä tai toista painostamalla. Lähtökohtaisesti suostumus ei poista teon rangaistavuutta myöskään niissä tapauksissa, joissa teko on kohdistunut alle 18-vuotiaaseen (HE 103/2014 vp, s. 39, HE 34/2004 vp, s. 100).

Myös alaikäisen oman tahdon arvioinnin osalta oikeusministeriö viittaa hallituksen esitykseen (s. 53 ja 55–56). Siinä tuodaan esiin, että ihmiskauppasäännöksen lähtökohtana olisi, että alle 18-vuotias ei voi antaa suostumustaan avioliittoon. Hallituksen esityksessä on kuitenkin tunnistettu (s. 55), että alle 18-vuotiaiden henkilöiden kohdalla avioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon saattamisen osalta voi ilmetä tilanteita, joita ei tulisi katsoa rangaistavaksi ihmiskaupaksi. Tässä arvioinnissa huomioon otettavia seikkoja olisivat henkilön suhtautumista ja hänen ikäänsä ja kehitystään koskevat näkökohdat sekä yleiset olosuhteet samoin kuin lapsen oikeudet ja ihmiskauppasäännökseen sisältyvä rangaistavuuden tarkoitus. Perusedellytyksenä sille, että menettelyä ei olisi arvioitava ihmiskauppana, on alaikäisen selvä ja omaehtoinen tahto (alleviivaukset tässä). Selvästä ja omaehtoisesta tahdosta voitaisiin katsoa olevan kyse, mikäli näistä olosuhteista voitaisiin päätellä alaikäisen tahdon muodostuneen oma-aloitteisesti ja vapaasti ja esimerkiksi ilman minkäänlaista henkilöiden iästä, keskinäisestä suhteesta, taloudellisesta asemasta tai muusta vastaavasta tekijästä johtuvaa painostusta. Oikeusministeriö toteaa myös, että hallituksen esityksen mukainen sääntely koskisi myös avioliittoon rinnastettavia liittoja, joita avioliittolain edellytykset esimerkiksi alaikärajan osalta eivät kata.

Oikeusministeriön näkemyksen mukaan hallituksen esityksen perusteluista käy selvästi ilmi sekä alle 18-vuotiaiden laajempi suoja että tapauskohtaisen harkinnan tarve ja kriteerit. Halutessaan lakivaliokunta voi kuitenkin vielä lausunnossaan tuoda esiin, että sääntelyn lähtökohta on alle 18-vuotiaan avioliittoon saattamisen rangaistavuus, jos teko täyttää ihmiskauppasäännöksen tunnusmerkistön. Samoin voidaan todeta, että joissakin tilanteissa tapauskohtaisen arvioinnin pohjalta voidaan päätyä siihen, että menettelyyn ei liity moitittavuutta. Valiokunta voi myös tuoda lausunnossaan esiin, että arvioinnissa otetaan huomioon useita seikkoja, joista keskeinen on alaikäisen selvä ja omaehtoinen tahto, joka on syntynyt vailla minkäänlaista painostusta. Kun arvioinnissa otetaan huomioon useita seikkoja, esimerkiksi sen, että avioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon aikovilla henkilöillä on yhteinen lapsi, ei voida suoraan tulkita tarkoittavan sitä, että alaikäinen tahtoisi avioliittoon.

Alle 18-vuotiaan henkilön avioliiton tunnustamisesta säädetään avioliittolain 115 a §:ssä. Hallituksen esityksellä ei puututa mainittuun lainsäädäntöön. Avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta ja alle 18-vuotiaan ulkomailla solmiman avioliiton tunnustamista arvioidaan eri näkökulmista, eikä näitä ole perusteltua kytkeä yhteen. Rangaistavuuden arviointi ei edellytä esikysymyksenä sitä, että ulkomainen avioliitto tunnustetaan Suomessa, eikä sääntelyn tarvitse näissä olla eikä se oikein voikaan olla yhteneväinen. Ulkomaisen avioliiton tunnustamisessa keskeisiä ovat avioliitosta syntyvät oikeusvaikutukset. Avioliittolain sääntelyssä lähtökohtana on myönteinen suhtautuminen ulkomailla solmittuun avioliittoon. Alle 18-vuotiaan ulkomailla solmiman avioliiton tunnustaminen on kuitenkin

rajoitetumpaa, mutta siinäkin on haluttu välttää kohtuuttomat tilanteet, joita yksittäistapauksissa voisi syntyä, jos ulkomaista avioliittoa ei tunnustettaisi Suomessa (ks. HE 172/2021 vp). Myös tässä asiassa alaikäisen oma tahto on olennainen seikka.

Oikeusministeriö toteaa, että avioliiton mitätöinnin mahdollistamista avioliittoon pakottamisen johdosta harkittiin tarkoin lainvalmistelussa, joka johti avioliittolain muuttamiseen siten, että avioliiton kumoaminen näissä tilanteissa mahdollistettiin, sekä käsiteltäessä asiaa eduskunnassa. Eduskunta antoi avioliittolakia koskeneet lakimuutokset hyväksyessään ponnen, jonka mukaan eduskunta edellyttää, että hallitus seuraa pakottamalla solmitun avioliiton kumoamista koskevan sääntelyn toimivuutta ja vaikutuksia sekä ryhtyy tarvittaessa toimenpiteisiin lainsäädännön tarkistamiseksi (EV 285/2022 vp). Lakimuutokset tulivat voimaan lokakuussa 2023, joten vie aikaa, ennen kuin voidaan tehdä perusteltuja johtopäätöksiä lain toimivuudesta.

6. Pakottavan kontrollin kriminalisointia koskeva toimenpidealoitteen TPA 25/2024 vp osio

Kuten oikeusministeriö on 4.9.2024 lakivaliokunnalle toimittamassaan muistiossa todennut, pääministeri Orpon hallituksen ohjelman mukaisesti tarve pakottavan kontrollin kriminalisoinnille selvitetään. Kirjaus toteutetaan omana asianaan hallituskauden aikana.